

Condițiile dimensiunilor familiei în actuala etapă de dezvoltare a României

Dr. Emil Mesaroș

membru al Comisiei Naționale de Demografie

Procesul de omogenizare a societății românești va avea profunde implicații și asupra numărului și structurii populației. Mai importante dintre acestea putem menționa, în primul rând, reducerea absolută și relativă a populației rurale și, în al doilea rând, o seamă de transformări de ordin socio-profesional și educațional în structura populației în general. Reducerea numărului și ponderii populației rurale se realizează pe două căi principale: **a.** trecerea unor localități rurale, ca urmare a dezvoltării lor, în categoria orașelor și **b.** migrarea anuală a unei părți din populația satelor, în special tineret, către orașe, respectiv către sferele neagricele ale economiei. Modificările în structura socio-profesională se produc în special ca urmare a cerințelor progresului economico-social și a revoluției tehnico-științifice, a creșterii în ansamblu a nivelului de instruire și de formare profesională. Pe acest fond se creează condițiile dispariției treptate a unor deosebiri esențiale dintre familia „rurală” și cea „urbană” considerate sub aspectul caracteristicilor lor social-economice. Aceste deosebiri, relativ pronunțate în prezent, se manifestă în practică și printr-un comportament demografic diferit. Expresia concretă a acestui comportament o constituie *dimensiunea* familiei care, așa cum rezultă din datele de mai jos *, diferă sensibil de la rural la urban. Exemplificăm:

Structura comparativă a familiilor „urbane” și a celor „rurale” după numărul copiilor (în %)

	Urban	Rural
Fără copii	18,6	7,4
Cu un copil	40,7	20,1
Cu doi copii	29,8	29,2
Cu trei copii	6,8	18,7
Cu patru și mai mulți copii	4,1	24,6

Este semnificativ faptul că între ponderea familiilor din urban și rural care adoptă modelul cu 2 copii, practic deosebirea este minimă. Fiind vorba de *circa o treime* din numărul total al familiilor, putem aprecia că deja s-a produs o anumită omogenizare a comportamentului demografic însă orientarea acestuia a fost nu de trecere a familiei urbane de la modelul cu 1 copil la cel cu 2, ci de trecere a celei rurale de la modelul cu 3 copii la cel cu 2.

Fenomenul nu poate fi considerat în mod categoric ca negativ, date fiind noile condiții de viață ale populației ocupate în agricultură care nu fac necesară prezența în familia țărânului a unui număr de brațe de muncă atât de mare ca în trecut, când cultivarea pământului se făcea în general manual de către membrii familiei de tip „patriarhal”. Reducerea mortalității a contribuit, de asemenea, la formarea dimensiunilor dorite ale familiei țărânului fără ca pentru aceasta să fie necesar un număr prea mare de copii. În trecut, (înainte de al doilea

* Datele provin dintr-o cercetare efectuată de autor — în anul 1973 — în județele Arad, Satu-Mare, Sibiu, Iași, Tulcea și municipiul București, pe un lot de circa 13 000 familii.

război mondial), circa o șesime din copiii familiei rurale decedau încă din primul an de viață. Nu este însă mai puțin adevărat că situația „extremelor” structurii prezentate mai sus comportă o analiză și o preocupare deosebită.

Facem următoarea constatare: ponderea familiilor cu 4 și mai mulți copii este în mediul rural de 6 ori mai mare decât în mediul urban iar cea a familiilor fără copii, în mod corespunzător de circa două ori și jumătate mai redusă în rural față de urban.

În mod logic se pune întrebarea: cum va influența omogenizarea socială asupra modului și ritmului de formare a familiei? O asemenea întrebare se impune cu atât mai mult, cu cât ca urmare a dispariției unor deosebiri esențiale dintre caracteristicile economico-sociale ale familiei urbane și rurale, se poate presupune că vor dispărea și unele deosebiri cu privire la comportamentul demografic, ale sale.

În condițiile apariției și consolidării unui model generalizat de familie, relativ omogen sub aspect economico-social și cultural, dimensiunile acesteia vor depinde de comportamentul demografic adoptat. Cercetările noastre efectuate în diferite zone ale țării asupra unor categorii variate de familii, ne permit să apreciem că un comportament „unic” se va forma într-un timp relativ scurt (circa 2 decenii) și că acesta va fi determinat de cîțiva factori principali: cum ar fi: — a. durata căsătoriei; b. categoria socio-profesională și c. nivelul de instruire.

A. Durata căsătoriei va avea o acțiune pronunțată într-o primă etapă (circa 10—15 ani) și anume, în cursul perioadei de urbanizare a unor foste localități rurale precum și de „asimilare” a modului de viață urban de către cei veniți la orașe din mediul rural. În cursul acestei etape, populația rurală respectiv cea ocupată în agricultură, deși nu va reprezenta o pondere însemnată în populația ocupată, totală, va continua să-și controleze propria reproducere în măsură mai mică decât populația urbană. Pentru această categorie de populație, parametrul principal de care va depinde formarea dimensiunilor familiei, va fi o anumită perioadă durata căsătoriei.

Care este, din acest punct de vedere, situația familiei urbane și a celei rurale în prezent? Răspundem la această întrebare înainte de a face convenita demonstrare cu date:

a. dimensiunea familiei rurale este direct proporțională cu durata vieții conjugale (a căsătoriei);

b. dimensiunea familiei urbane este determinată în măsură nesemnificativă numai de capacitatea de reproducere (controlul exercitat de familie asupra propriilor dimensiuni este mai eficient și mai frecvent).

Și acum, câteva date rezultate din cercetările noastre și care vin în sprijinul constatărilor de mai sus.

În cursul primului an de căsătorie copilul apare la 13,5% din familiile urbane și în 32,6% din cele rurale. După cinci ani rămân fără copii doar circa 4—5% din familiile rurale (practic din motive medicale) în timp ce în urban proporția respectivă este de aproape 16%. Cînd atinge familia dimensiunile sale finale? Familia de tipul cel mai răspîndit (modală), se formează în mediul rural deja după 6—7 ani de la căsătorie cînd peste 60% din cupluri au 2—3 copii și aproximativ o șesime din acestea au 4 și mai mulți copii.

Spre deosebire de familia „urbană” familia „rurală” nu se înscrie pe linia „randamentului descrescînd” sau pe cea a stabilizării odată cu atingerea unui grad mai avansat de vechime. Dimpotrivă, după depășirea vechimii de 10—14 ani, proporția cuplurilor conjugale cu 4 și mai mulți copii continuă să crească, astfel că odată pragul vechimii de 20 de ani atins, proporția celor cu 4 și mai mulți copii se ridică la cca 40%. Această proporție nu se realizează în mediul urban decât de familia cu 2 copii. În aceste condiții, dimensiunile finale ale familiei de tip rural nu pot fi apreciate decât după trecerea a cel puțin 20 de ani de la căsătorie, cînd modelul acestei familii devine în proporție de peste 50% cel cu 3—4 copii. În cazul familiei „urbane”, după trecerea a circa 10 ani de la căsătorie se produc modificări nesemnificative în dimensiunile acesteia: rămîn cu un singur copil circa 38% din familii iar cu doi rămîn circa 35%, proporția celor cu trei copii oscilînd în jurul valorii de 10%.

Rezultă deci, că parametrul „durată a căsătoriei” este esențial pentru formarea familiei de tip rural, în timp ce pentru cea urbană are o importanță secundară. De asemenea, se poate aprecia că în cazul familiei „urbane” dimensiunile acesteia se formează cu prioritate sub influența unor factori de ordin nebiologic (sociali, economici, culturali etc.).

Durata neîntreruptă a căsătoriei are o acțiune favorizatoare diferențiată asupra formării dimensiunilor familiei. Din caracterul acestei acțiuni rezultă că simpla apartenență la urban sau la rural nu constituie un factor hotărîtor în formarea dimensiunilor familiei. Numai elementele sau aspectele care pun în lumină structura diferită sub aspect economic, social și cultural a populației urbane și rurale pot explica mecanismul formării acestor dimensiuni. Formarea dimensiunilor finale ale familiei este influențată și de parametrul „vîrsta medie la căsătorie”

a femeilor. Intrucit această vîrstă este mai redusă la femeile cu un nivel mai redus de instruire, datorită duratei de școlarizare mai scurte, și cum numărul femeilor din această categorie este mai mare în mediul rural, este evident că și durata căsătoriei în rural va fi mai lungă. În aceste condiții, în mediul rural există premise mai favorabile, chiar de la început, pentru ca familia să aibă un număr mai mare de copii, independent de influența altor factori. Cercetările efectuate relevă următoarea situație cu privire la vîrsta medie a femeilor la prima căsătorie:

Nivelul de instruire al femeilor	Vîrsta medie la căsătorie (în ani și luni)
Toate femeile	20,7
Cu școala elementară neterminată	20,4
Cu școala generală	20,2
Cu studii medii	21,8
Cu studii superioare	24,8

Ca o concluzie de ordin practic menționăm necesitatea în viitor a unor măsuri de influențare specifice unei populații pentru care durata căsătoriei nu reprezintă o condiție esențială a reproducerii. Aceste măsuri vor fi cu atît mai necesare, cu cît procesul de omogenizare socială va evolua mai rapid, antrenînd reducerea numărului și ponderii populației rurale precum și modificările de structură amintite mai sus.

B. *Rolul categoriei socio-profesionale.* Categoria socio-profesională căreia îi aparține cuplul conjugal este un factor important în formarea dimensiunilor familiei. Acesta nu acționează însă independent de alți factori și în primul rînd de durata căsătoriei. Oricare ar fi categoria socio-profesională căreia îi aparține, cuplul conjugal are nevoie de o anumită perioadă de timp pentru a adopta un anumit comportament, a-și forma anumite dimensiuni. Urmărind să scoatem în evidență măsura în care cuplul conjugal este sau nu favorabil prin atitudinea sa unui anumit model de familie, am luat în considerație cuplurile aparținînd diferitelor categorii socio-profesionale dar care au și o durată a căsătoriei neîntreruptă de cel puțin 10 ani. Rezultatele cercetărilor noastre ne permit să înfățișăm, din acest punct de vedere, următorul tablou:

Tabelul nr. 1

Dimensiunea familiilor aparținînd diferitelor categorii sociale și avînd o vechime a căsătoriei de peste 10 ani

Categorie socială	Copii născuți la 100 familii				
	Fără copii	Un singur copil	Doi copii	Trei copii	Patru și mai mulți copii
Muncitori	9,4	24,7	35,7	15,7	14,5
Țărani	4,3	10,5	23,4	22,9	38,9
Cooperatori					
Intelectuali					
Funcționari	11,7	31,0	40,9	12,5	3,9

Observăm că fenomenul „familie fără copii” este foarte puțin răspîndit la categoria țărani-cooperatori, relativ frecvent la muncitori și mult mai răspîndit la categoria intelectuali — funcționari.

În cazul acestei ultime categorii deci, fiecare a opta familie dispăre fără a lăsa cel puțin un urmaș.

Structura de mai sus ne oferă de asemenea posibilitatea să constatăm prezența unui fenomen de compensare, respectiv de reproducere mai intensă, a categoriei țărani-cooperatori în special. Ținînd însă seama de faptul că în perspectivă această categorie socială va scădea atît numeric cît și ca pondere, fenomenul respectiv are un caracter de tranziție.

Categoriile sociale care în viitor vor fi dominante, respectiv muncitorii și funcționarii — intelectuali, se caracterizează prin dimensiuni ale familiei cu 2 și 3 copii relativ asemănătoare. Aceasta permite să apreciem că reproducerea lărgită a populației țării va fi posibilă în viitor prin acționarea pe calea unor măsuri de politică demografică nu asupra tuturor familiilor ci numai asupra unor categorii a acestora care au rezerve mai mari de creștere și în

special asupra categoriei intelectuali — funcționari. Avem în vedere în acest sens, în special dirijarea mijloacelor de influențare economico-socială, respectiv de stimulare pe această cale a reproducerii populației.

Gradul de calificare profesională este un parametru complex care are și el o importanță însemnată în formarea dimensiunilor familiei. În esență, este vorba despre mari grupe de populație care, în cadrul aceleiași categorii sociale se deosebesc după profilul concret al activității lor social-economice.

Pentru a întregi imaginea oferită de datele din tabelul 1, cu privire la structura familiei în funcție de apartenența la diferitele categorii sociale, redăm mai jos câteva date mai detaliată, referitoare la aceeași problemă dar vizând principalele categorii profesionale ale femeilor din familiile cercetate (12 591 femei din care : 5 406 membre în CAP, 2 141 muncitoare calificate, 729 cadre medii, 353 cadre superioare etc.). Prin aceasta, urmărim să scoatem în evidență importanța practică pe care vor avea-o în viitor, pe plan demografic, categoriile profesionale de perspectivă, care se formează sub influența progresului economico-social, precum și caracterul tranzitoriu al unor categorii care deși importante în prezent, sub influența aceluiași condiții se vor reduce în viitor în mod absolut și relativ.

Tabelul nr. 2

Dimensiunea familiilor după categoria profesională a femeilor (indiferent de durata căsătoriei) — în %

Categoriile profesionale cărora le aparțin femeile	Proporția familiilor care au :				
	Nici un copil	Un singur copil	Doi copii	Trei copii	Patru și mai mulți copii
Muncitoare calificate	19,0	37,0	29,0	9,2	5,8
Muncitoare necalificate	18,8	30,0	31,8	5,9	13,5
Cadre medii de specialitate	22,8	41,9	27,8	6,3	1,2
Cadre superioare	25,8	49,6	21,0	2,8	0,8
Personal auxiliar (necalificat)	9,6	17,1	37,0	17,8	18,5
Femei casnice	9,4	23,5	33,2	16,4	17,5
Femei membre CAP	8,1	18,5	29,7	19,9	24,7
Ocupații nespecificate (muncă fizică)	15,3	24,7	30,9	16,5	12,6
Ocupații nespecificate muncă intelectuală)	19,7	49,3	25,5	4,1	1,4

Examinăm și în acest caz înainte de toate situația *extremelor*. În categoria familiilor *fără copii* ponderea cea mai ridicată o deține personalul mediu și superior de specialitate care are, pe de altă parte, cea mai redusă pondere în grupa familiilor cu 4 și mai mulți copii. Unele tendințe manifestate în ultimii ani în țări dezvoltate, ne permit însă să afirmăm că și aceasta nu este decât o situație de tranziție. Acest aspect va fi însă examinat separat în cele ce urmează (cu privire la nivelul de instruire).

La categoriile de *perspectivă* (muncitoare calificate, cadre medii și superioare), modelul dominant pare să fie în prezent cel al familiei cu un singur copil. Întrucât acestea nu-și asigură nici cel puțin înlocuirea simplă, este necesar ca în centrul preocupărilor de viitor să stea unele măsuri care ar putea modifica comportamentul lor demografic.

Categoriile profesionale cărora le este specific în prezent modelul *lărgit* de familie sînt în special cele care în viitor se vor reduce atît numeric, cît și ca pondere (membre în CAP, necalificate, casnice etc.). Și acest aspect justifică orientarea corespunzătoare a măsurilor de politică demografică către categoriile de perspectivă care se vor dezvolta în viitor. Faptul că în grupa familiilor care se *reproduc la limită* (cu 2 și 3 copii) fac parte în special tot categorii profesionale de *tranziție* (necalificate, personal auxiliar, casnice etc.) nu este de natură să contribuie în viitor la asigurarea unor dimensiuni medii ale familiei, *socialmente necesare* pe plan național.

C. *Nivelul de instruire* este unul din factorii cei mai importanți de care depinde în etapa actuală formarea dimensiunilor familiei. Anumiți autori, bazîndu-se pe cercetări efectuate în câteva țări dezvoltate, apreciază că nivelul de instruire poate fi considerat chiar mai

important decât venitul în ceea ce privește acțiunea sa asupra formării dimensiunilor familiei¹. Într-adevăr, acesta corelat cu calificarea concentrează în sine atât elementul *sociat* (profesie, apartenență la una din categoriile socio-profesionale etc.) cât și cel *economic* (venituri și alte condiții ale vieții materiale).

Întrucât în etapa actuală populația României mai este încă profund diferențiată după nivelul de instruire, este normal ca acesta să determine sau să influențeze, în măsură însemnată, formarea dimensiunilor familiei. Exprimind aceste dimensiuni prin numărul mediu de copii, rezultatele cercetărilor noastre arată următoarea situație :

Tabelul nr. 3

Dimensiunea familiei în funcție de nivelul de instruire
în unele țări dezvoltate

Nivelul de instruire	Număr de copii născuți la 100 femei
Școala elementară neterminată	370
Sub 7 clase elementare	280
7—10 clase elementare	180
Școală medie	140
Studii superioare	120

Corelația inversă pe care o observăm între nivelul de instruire și dimensiunea familiei din țara noastră, deși este specifică majorității țărilor lumii, are totuși un caracter de tranziție. Aceasta nu este deci o lege imuabilă, cu acțiune universală și permanentă. Putem deci aprecia că pe măsura dezvoltării economice a țării nivelul de instruire va crește și se va generaliza paralel cu creșterea veniturilor. În aceste condiții, copilul nu va reprezenta în aceeași măsură ca în prezent o sarcină pentru bugetul familiei, cu atât mai mult cu cât societatea va continua să preia o parte însemnată a acesteia (asistență medicală și învățământ gratuit, locuri în creșe și grădinițe etc.). În sprijinul acestor aprecieri vine, după cum am menționat mai sus, experiența internațională a unor țări dezvoltate, tendințele de dată recentă apărute și constatate de specialiști. Exemplificăm :

Tabelul nr. 4

Dimensiunea familiei în funcție de nivelul de instruire în unele țări dezvoltate

Nivelul de instruire al femeilor având o durată a căsătoriei de peste 15 ani	Nr. de copii născuți la 100 femei	
	Belgia	Franța
Școală elementară sau medie inferioară	250	196
Școală tehnică inferioară	260	182
Școală medie (secundară)	240	193
Școală superioară	290	223

Calculat după : Rapport sur les relations entre la fécondité et la condition sociale de la famille en Europe ; leurs repercussions sur la politique sociale — Strassbourg, 1971, p. 39—40.

Ținând seama de faptul că în anii următori în România se va generaliza învățământul liceal și se vor extinde formele de calificare postliceală, se poate presupune că pe această bază va crește și gradul de independență economică a tinerilor. Pe de altă parte, în condițiile în care societatea va continua să manifeste o atenție sporită față de familie, putem aprecia că vor exista condiții favorabile pentru ca cuplul conjugal să adopte un comportament pozitiv față de propria-i reproducere.

¹ Judith Blake, *Income and Reproductive Motivation*, în „Population Studies”, nr. 3, 1967 p. 185 și urm.